

Refleksija prakse odgojitelja

Talijančić, Ana

Undergraduate thesis / Završni rad

2022

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Teacher Education / Sveučilište u Zagrebu, Učiteljski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:147:528505>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-01-04**

Repository / Repozitorij:

[University of Zagreb Faculty of Teacher Education - Digital repository](#)

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
UČITELJSKI FAKULTET
ODSJEK ZA ODGOJITELJSKI STUDIJ

ANA TALIJANČIĆ
ZAVRŠNI RAD

REFLEKSIJA PRAKSE ODGOJITELJA

Čakovec, studeni 2022.

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
UČITELJSKI FAKULTET
ODSJEK ZA ODGOJITELJSKI STUDIJ
(Čakovec)

ZAVRŠNI RAD

Ime i prezime pristupnika: Ana Talijančić

TEMA ZAVRŠNOG RADA: Refleksija prakse odgojitelja

MENTOR: prof.dr.sc. Marina Đuranović

SUMENTOR: doc.dr.sc. Sanja Jurić

Čakovec, studeni 2022.

Sadržaj

UVOD	1
1. ŠTO JE REFLEKSIVNA PRAKSA?	2
<i>1.1. Refleksija</i>	2
<i>1.2. Samorefleksija</i>	4
<i>1.3. Refleksivna praksa</i>	6
2. ODGOJITELJ – REFLEKSIVNI PRAKTIČAR	10
<i>2.1. Uloga odgojitelja</i>	10
<i>2.2. Refleksivni praktičar</i>	12
3. PROVEDBA REFLEKSIVNE PRAKSE	19
<i>3.1. Modeli refleksivne prakse</i>	19
<i>3.2. Etape refleksivne prakse</i>	21
<i>3.3. Primjer refleksije u praksi</i>	24
4. ZAKLJUČAK	26
LITERATURA	27
PRILOZI I DODACI	31
IZJAVA O IZVORNOSTI ZAVRŠNOG RADA	31

SAŽETAK

Rad se bavi i temelji na jednoj nadasve zanimljivoj temi koja se tiče i odnosi na cijelo suvremeno društvo. Riječ je o pojmu refleksije i posljedicama iste. Činjenica je da je čovjek intelektualno i misaono biće te mu je u prirodi da razmišlja o različitim aktivnostima, procesima, svojim odlukama kojima utječe, kako na sebe, tako i na druge oko sebe. Zbog toga je izuzetno važno da svaki pojedinac radi na sebi, ali i odnosu s drugima, osobito ako je riječ osobama koji svoje znanje prenose na djecu. Prije svega, misli se na odgojitelje koji svojim radom, ponašanjem snažno utječu na djecu. Oni se, kao stručnjaci, trebaju razvijati u profesionalnom, ali i osobnom smislu. Jedino na taj način refleksija, tj. samorefleksija može ostvariti svoj cilj. Upravo je ona jedan od temelja u odnosu odgojitelj – dijete. Prvi se dio rada odnosi na teorijski aspekt (samo)refleksije, a u središnjem je dijelu rada naglasak na refleksiji u radu odgojitelja. Naposljetku su istaknuti modeli te etape refleksivne prakse uz konkretan primjer. U cijelome je radu fokus na refleksiji, pojmu koji je u društvu prisutan od samoga početka čovječanstva, no u današnje je vrijeme dodatno aktualan zbog kompleksnosti odnosa različitih generacija, ali i suvremenog načina života te rada koji iziskuje brzu i kvalitetnu reakciju u određenom trenutku.

KLJUČNE RIJEČI: refleksija, samorefleksija, odgojitelj, odgoj, obrazovanje

SUMMARY

The work deals with and is based on a particularly interesting topic that concerns and relates to the entire contemporary society. It is about the concept of reflection and its consequences. The fact is that man is an intellectual and thinking being, and it is in his nature to think about different activities, processes, and his decisions, which affect both himself and others around him. For this reason, it is extremely important that each individual works on himself, but also on his relationship with others, especially when it comes to people who pass on their knowledge to children. First of all, we mean educators who strongly influence children with their work and behavior. As experts, they need to develop professionally, but also personally. Only in this way can reflection, i.e. self-reflection, achieve its goal. It is precisely one of the foundations of the educator-child relationship. The first part of the paper refers to the theoretical aspect of (self) reflection, and the central part of the paper focuses on reflection in the work of educators. Finally, the models of that stage of reflective practice are highlighted with a concrete example. Throughout the work, the focus is on reflection, a concept that has been present in society since the very beginning of humanity, but nowadays it is even more relevant due to the complexity of relationships between different generations, as well as the modern way of life and work, which requires a quick and high-quality reaction at a certain moment.

KEY WORDS: reflection, self-reflection, educator, upbringing, education

UVOD

Refleksivna se praksa često povezuje s profesijom odgojitelja. Odnosi se na proces strukturiranog razmišljanja pojedinca ili grupe o odgojno-obrazovnom procesu, razvoju kvalitete prakse i profesionalnom razvoju.

Očituje se kroz kontinuirano praćenje određene akcije, provođenje (samo)refleksije i/ili uvođenje promjena u praksu. Bilač (2016) refleksivnu praksu definira procesom kojim se provodi planiranje, poučavanje i evaluacija prakse, razvija kreativnost i uvode inovacije. Za Šagud (2006) refleksivna je praksa dijalog teorije i prakse.

Refleksivna praksa postaje ključna paradigma profesionalnog razvoja odgojitelja. U svom radu Bilač (2016) navodi autore (Dewey, 1997; Ferraro, 2000; Larrivee, 2008; Loughran, 2002; Osterman i Kottkamp, 2004; Schön 1983; Thompson i Pascal, 2012) koji potvrđuju prednosti refleksivne prakse kao što su bolje razumijevanje prakse, profesionalni razvoj, uvođenje promjena u praksu. Bilač (2016) dodatno ističe važnost refleksivne prakse za razvijanje uvida u ponašanje te refleksivnu praksu smatra učinkovitom metodom razvijanja samosvijesti.

Cilj rada je opisati vlastita razmišljanja o refleksivnoj praksi te način primjene refleksivne prakse u praksi odgojitelja. U prvom su poglavlju opisani pojmovi refleksija, samorefleksija i refleksivna praksa. Drugo poglavlje razmatra značaj i ulogu odgojitelja - refleksivnog praktičara. U trećem se poglavlju navode teorijski modeli i etape refleksivne prakse koji predstavljaju teorijsko određenje rada. U četvrtom je poglavlju opisan konkretan primjer provedbe refleksivne prakse u odgojno-obrazovnoj ustanovi. U zaključku se navode dobivene spoznaje te objašnjava njihov stručni doprinos.

1. ŠTO JE REFLEKSIVNA PRAKSA?

1.1. Refleksija

Čovjek od samoga početka neprestano stvara, radi, razvija, promišlja te naposljetku sve prenosi na buduće generacije. Riječ je o vrlo složenoj jedinki koja je prije svega emocionalno, intelektualno i društveno biće. Svaki pojedinac živi unutar određene zajednice, tj. kolektiva. Zbog toga su međuljudska suradnja, ali i prihvaćanje različitosti od velike važnosti. Međutim, za čovjeka nije važno samo ono izvanjsko, već i unutarnje. Svako se ljudsko biće razvija iznutra i izvana, s velikim naglaskom na unutarnji svijet. U čovjeku započinju brojni procesi koji na kraju mogu pokrenuti čitavo društvo. Ti isti procesi snažno utječu i na samog pojedinca.

Tijekom vremena brojne su se stvari promijenile, kako u čovjeku, tako i izvan njega. Međutim, ono što je neprestano i od samoga početka prisutno u društvu, svakako su elementi odgoja i obrazovanja. Na taj se način razvija čitavo društvo. Odgoj i obrazovanje predstavljaju dva ključna procesa na temelju kojih se oblikuje svako ljudsko biće te uključuju tjelesne, moralne, intelektualne i radne osobine. U tim procesima veliku ulogu ima obitelj, okolina, religija, a u posljednje je vrijeme sve snažniji utjecaj medija i tehnologije. Sve je to omogućilo da se čovjek tijekom vremena razvija i postigne svoj vrhunac. U prošlosti ljudi nisu imali mnogo mogućnosti i izbora, stoga su njihove potrebe i želje bile mnogo skromnije.

Kako je vrijeme prolazilo, tako su ljudi sve više podizali svoj životni standard, a time su rasle i njihove potrebe, želje te mogućnosti. Uz neprestani rad čovjek je stigao do iznimnih postignuća, a svoje je radne navike i znanje prenio na potomke. Upravo je to bio ključan korak za daljnji društveni napredak. Nove generacije, prema tome, imaju čvrste i sigurne temelje za nova postignuća. Tome u prilog svakako ide i razvoj tehnologije koja umnogome olakšava ljudski život, ali i posao. Ipak, suvremeno je doba ujedno i jedno od najizazovnijih. Nove generacije djece imaju različite zahtjeve, potrebe, želje, mogućnosti, mnogo su naprednije u odnosu na djecu iz prošlih vremena. Njihov osobni napredak potvrdio je potrebu za napretkom onih koji sudjeluju u dječjem odgoju i obrazovanju. Prije svega, misli se na odgojitelje i učitelje. Odgojitelji često djeci predstavljaju produženu roditeljsku ruku, no bez obzira na situaciju i trenutak, svaki odgojitelj treba zadržati svoju profesionalnu razinu.

Odgojitelj je stručnjak koji u svoj posao uključuje različite odgojne te obrazovne metode, a koje mu pritom omogućuju kvalitetan pristup te rad sa svakim djetetom. Na umu uvijek valja imati kako je svako dijete jedinka za sebe, ono je jedinstveno, neponovljivo i neusporedivo s drugom djecom. Zbog toga odgojitelj treba upoznati svako pojedino dijete, što će mu olakšati posao. Kako bi shvatili i spoznali što dijete želi, odgojitelji trebaju znati slušati, ne samo djecu, već i same sebe. Ipak, naposljetku se sve svodi na uzajamnu suradnju i međusobno poznavanje.

„Učitelj je vodič i upravitelj; on upravlja brodom, ali energija koja ga pokreće mora dolaziti od onih koji uče. Što je učitelj svjesniji prošlih iskustava svojih učenika, njihovih nada, želja, glavnih interesa, to će bolje razumjeti kako usmjeriti snagu u što bolje razvijanje refleksivnih navika“ (Dewey, 1933, str. 36).

Biti uspješan odgojitelj u današnje vrijeme zaista je izazovan i kompleksan cilj, no moguće ga je ostvariti ako djelatnici dječjih vrtića stave naglasak i na sebe. Suvremene generacije zahtijevaju konstantno educiranje odgojitelja, različita istraživanja, proučavanja, promatranja, analiziranja. Društveni napredak temelji se na osobnom napretku. Svaki se čovjek, pa tako i odgojitelj, treba okrenuti sebi i krenuti od sebe. Suvremeno društvo teži ka razvoju pojedinca koji će kritički promišljati. Upravo je zbog toga važna refleksija.

Pojam refleksije, točnije refleksivnog (kritičkog) mišljenja, između ostaloga, povezan je s Johnom Deweyjem, američkim filozofom.

„U stvari, ljudi proučavaju kritičko mišljenje, te istražuju kako ga učiti otprilike stotinu godina. Na neki način, Sokrat je započeo ovaj pristup učenju prije više od 2000 godina, ali John Dewey, američki filozof, psiholog i pedagog, prepoznat je poznat kao 'otac' modernog kritičkog mišljenja“ (Ćurko, 2017, str. 65).

Da bi djeca mogla razvijati kritičko mišljenje, odgojitelji trebaju razvijati vlastiti kritički stav kako bi ga uspješno prenijeli novim generacijama. Dakle, primarno je potreban rad na sebi.

Kritičko je mišljenje rezultat i posljedica svega onoga što se događa oko pojedinca bez obzira na njegovu dob. „Aktivno, uporno i pažljivo razmatranje bilo kojeg uvjerenja ili oblika znanja u svjetlu osnova od kojih se sastoji i zaključcima kojima teži, predstavlja refleksirajuću misao“ (Dewey, 1933; str. 6). Odgojiteljima je važno u djece razvijati refleksivno mišljenje jer na taj način dobivaju povratnu informaciju jesu li ih djeca razumjela, jesu li djeca shvatila i svladala sve one

prepreke koje su postavljene pred njih. Na taj način i odgojitelji i djeca uče, razvijaju i obogaćuju svoje znanje, povezuju prethodna s novim znanjima¹.

Sve su to razlozi zašto je refleksivna praksa važan sastavni dio svakog dječjeg vrtića. Naime, spomenuti pristup odgojiteljima otvara mnoga vrata te im pruža mogućnost da uče, kako iz osobnog, tako i iz tuđeg iskustva, da ga pritom dijele te postaju inicijatori promjena. Na taj način odgojitelji postaju i svojevrsna pokretačka sila promjena koje su dosad bile podređene tradiciji. Refleksivna je praksa novi način i novi pristup radu koji je namijenjen suvremenim generacijama, ne samo djece, nego i odraslih, točnije svih onih koji teže boljoj budućnosti i ne strahuju od nadolazećih promjena koje su prijeko potrebne na svim društvenim razinama. Suradnjom, učenjem, zajedničkim radom i otvorenim umom svijet može postati novi temelj refleksije.

1.2. Samorefleksija

Čovjek je oduvijek samome sebi središte iz kojega sve kreće, ali i u kojega se sve vraća. Svaki potez polazi iz jedne točke u koju se naposljetku vraća. Čovjek promišlja, donosi i provodi različite odluke, što doprinosi oblikovanju njegova identiteta. Upravo je za razvoj identiteta potrebna refleksija, odnosno samorefleksija. Novi izazovi odgojno-obrazovne prakse zahtijevaju više autonomije i kreativnosti svakog odgojitelja. On mora imati određene osobne i profesionalne kompetencije koje će stalno nadograđivati.

Bećirović-Karabegović (2018) navodi da je jedna od najstručnijih kompetencija sposobnost stalnog preispitivanja i kontinuiranog samovrednovanja. Na temelju dokumentiranih sadržaja odgojno-obrazovnog rada puno se bolje stječe uvid u vlastitu praksu. Promatrajući svoju, ali i tuđu praksu pojedinac može kvalitetnije analizirati određene postupke i postupati u skladu s njima. Na taj način ima realnu percepciju što radi bolje, a što lošije. (Samo)refleksija omogućuje stjecanje autonomije svakog pojedinca. Samorefleksija nije nužna samo u poslovnom, već je prijeko potrebna i u osobnom smislu. Svaki pojedinac uči na temelju svoje okoline, no najviše nauči od samoga sebe.

¹ Preuzeto s: <https://www.korakpokorak.hr/vrtici-refleksivna-praksa>, pristupljeno: 24. 9. 2022.

Samorefleksija je ujedno i jedan od načina na koji se čovjek može promatrati i proučavati, a da se na temelju iste razvija i raste.

Važno je poznavati okolinu, no još je važnije upoznati sebe. U tome uvelike pomaže samorefleksija jer se pojedinac promatra te na temelju onoga što i kako vidi može sam sebe ocijeniti te procijeniti. Ovakav način razmišljanja, viđenja i učenja postaje sve važniji element ljudske svijesti, osobito kada je riječ o djelatnicima u odgojno-obrazovnom sustavu s naglaskom na odgojitelje koji djeci predstavljaju prvu stepenicu prelaska iz sigurne zone te upoznavanja svijeta. Šagud (2006) iznosi stav da se od odgojitelja očekuje svakodnevna evaluacija vlastite prakse i preispitivanje odluka te traženje alternativnih putova u rješavanju praktičnih problema. Vizek Vidović (prema Bilač, 2016) (samo)refleksiju opisuje unutar nekoliko etapa: opisivanje, kritičko promišljanje i analiziranje, evaluacija i sinteza. Kroz samo opisivanje analizira se i razrađuje određeno iskustvo koje se refleksivno promatra. Kritičko promišljanje i analiziranje podrazumijevaju razmjenu iskustva te stvaranje mogućih posljedica na druge. U evaluaciji se (samo)vrednuje iskustvo na temelju teorije i prakse. Posljednja etapa, sinteza, odnosi se na integriranje novih spoznaja u novo znanje, razvijanje novoga uvida, ideja i pogleda. Bilač (2016) snažno zastupa važnost primjene samorefleksije u praksi.

Na temelju istraživanja literature (Larrivee, 2005; prema Bilač, 2016; više na str. 14) zaključuje se kako je samorefleksija važna dimenzija refleksivne prakse kojom se osim dubokog ispitivanja vlastite prakse ispituju i osobne vrijednosti i uvjerenja; ostvaruje pogled na događaj mijenjajući stavove i uvjerenja. Konačni je cilj samorefleksije poboljšati način na koji osoba podučava. Temeljem analize svega što pojedinac prikupi, može se steći uvid u ono što potencijalno treba ispraviti. (Samo)refleksija je tehnika koja može pravilno procijeniti vlastiti položaj te bi se kao takva trebala provoditi tijekom cijele godine. Odgojitelj na temelju refleksije i samorefleksije stvara kvalitetnu odgojno-obrazovnu praksu, te na taj način kreira i dobre uvjete za uspješnu refleksivnu praksu.

Samorefleksija nije samo tehnika, već nova dimenzija ljudskoga postojanja te stvaranja. Naime, na temelju nje čovjek oslobađa svoje misli, emocije, znanje, tj. shvaća da je slobodno biće koje može samostalno odlučivati, a ne robovati svojoj okolini. Kako je spomenuto, pojam samorefleksije ne tiče se isključivo odgojitelja, već svakoga pojedinca kojemu je cilj raditi na sebi, čime može poboljšati, ne samo svoj život, već i živote drugih. Onaj tko upravlja sobom, znači da nije dopustio

gubitak unutarnjeg „ja“, nego je uporno gradio svoj identitet i spreman je svoje znanje prenijeti na druge, a upravo se to očekuje od odgojitelja čija je zadaća oblikovati identitete djece te ih na taj način pripremiti za budućnost.

1.3. Refleksivna praksa

Refleksivna praksa traži, ali i otkriva, profesionalne kompetencije odgojitelja te nalazi odgovor na pitanje je li odgojitelj učinkovit u svome radu te potiče li ili sputava djetetov razvoj. Refleksivna praksa u prvi plan postavlja pitanje koje su to kompetencije potrebne odgojitelju da bi mogao kvalitetno obavljati svoj posao (Kunstek, 2009). Kada se promatra i uspoređuje tradicionalni te suvremeni odgojno-obrazovni sustav, tada su uočljive brojne promjene. Glavna se promjena odnosi na dijete. Naime, u tradicionalnom odgojno-obrazovnom sustavu dijete je predstavljalo objekt koji na pasivan način prati sve procese. U današnje je vrijeme ta slika umnogome izmijenjena. Dijete je danas središte odgojno-obrazovnog procesa, ali na aktivan način. Osim toga, refleksivno razmišljanje otvorilo je nove mogućnosti te potaknulo u djetetu jednu vrstu kreatora svih aktivnosti. Činjenica je da su suvremene aktivnosti prilagođene djetetovim mogućnostima, potrebama, željama te interesima. Prilikom osmišljavanja istih, odgojitelj treba voditi računa i o djetetovoj dobi, kao i njegovim individualnim elementima, što je ključno za pripremu djeteta na cjeloživotno učenje. Zbog toga je danas naglasak na refleksivnoj praksi koja povezuje dva svijeta – teorijski i praktičan u jedan novi koji je po mjeri suvremenog i djeteta i odraslog čovjeka.

McBrien, Barry (July, 2007) iznose da je refleksivna praksa važan način za spajanje teorije i prakse; kroz refleksiju osoba je sposobna vidjeti i označiti oblike mišljenja i teorije u kontekstu svoga rada. Obzirom na ključnu ulogu učitelja u razvijanju kvalitetnog obrazovanja, refleksivna se praksa konceptualizira kao čimbenik utjecaja na profesionalni razvoj učitelja, mijenjanje prakse i razvijanje kvalitete nastave (Bilač, 2015). Autorica također navodi da se refleksivna praksa odnosi na proces zasnovan na razmišljanju i učenju iz iskustva na temelju kojega učitelj planira, izvodi, mijenja i dokumentira vlastitu praksu. Šagud (2005) napominje da refleksivni proces nikada nije završen budući da se u praksi svakodnevno javljaju pitanja i dileme koje traže specifično rješavanje. Istovremeno, teorijsko istraživanje omogućavalo je ne samo saznavanje i razumijevanje

prakse, već i njezino mijenjanje (Radulović, 2007). Današnji je svijet vrlo dinamičan te iziskuje brze reakcije koje uključuju neprestani rast i razvoj jer se samo na taj način može pratiti suvremeno društvo na svim razinama. Promjene su prisutne svakodnevno, a reflektivna ih praksa spremno prihvaća te istovremeno gradi nove ličnosti u ljudima bez obzira na njihovu dob. Također, reflektivna praksa sadrži vlastiti metodološki put koji uključuje nekoliko različitih elemenata, odnosno koraka. Zahvaljujući tim koracima reflektivna praksa uspješno spaja teorijska saznanja s konkretnim stvarnim činjenicama, što omogućuje bolje razumijevanje, ali i mijenjanje spomenute prakse (Radulović, 2007). U nastavku slijedi tablični prikaz metodološke strukture rada koja je kao pojam neodvojiva s reflektivnom praksom.

Tablica br. 1: Metodološka struktura rada reflektivne prakse

- ispitivanje i razvijanje teorije
- akcija
- mijenjanje prakse
- teorijska i iskustvena znanja
- traganje za rješenjima
- otkrivanje problema
- problem u praksi

Izvor: Radulović, 2007, str. 4.

Reflektivna je praksa vrlo kompleksna te iziskuje mnogo kontinuiranoga rada i učenja. Sadrži niz elemenata koji su međusobno isprepleteni te na neki način proizlaze jedan iz drugog. Glavno polazište reflektivne prakse predstavlja ispitivanje i razvijanje teorije koja pak ovisi o društvenoj situaciji. Današnja teorija ne može biti jednaka teoriji iz prošlosti zbog mnogobrojnih razlika unutar društva. Upravo je društvo ključno za to u kojem smjeru treba ići po pitanju reflektivne prakse da rezultati budu prihvatljivi, a ujedno i dodatan poticaj za društveni razvoj.

Odgojitelji su jedan od temelja na kojima se razvija novi smjer. Novi smjer ujedno znači i promjenu. Promjene iziskuju novo djelovanje, što znači da svaku novu situaciju valja sagledati iz nekoliko različitih perspektiva. Analizirajući sve mogućnosti potrebno je odabrati onu najbolju i najkvalitetniju.

U ovom je slučaju ponovno naglasak na odgojiteljima jer je njihov posao vrlo dinamičan i ispunjen brojnim izazovima, ali i problemima koje najčešće treba riješiti na licu mjesta. Ponekad je odgojiteljima teško procijeniti situaciju te donijeti i provesti adekvatnu odluku. Odgojiteljski je posao zbog svega toga izuzetno dinamičan te kao takav iziskuje stalnu refleksiju, točnije samorefleksiju. Odgojitelji trebaju preispitivati i provjeravati sami sebe, što se može provesti na niz različitih načina, no jedan od glavnih svakako je istraživanje, analiziranje vlastita razmišljanja te rada. Tako se ostvaruje napredak, što samog odgojitelja, što njegove prakse

Kao u svemu, i u refleksivnoj je praksi teorijski sve jednostavno. Ipak, stvarnost je mnogo drugačija i složenija. Na temelju novog djelovanja nužno je mijenjati i samu praksu, tj. način provođenja odluka te način rada. Cijeli taj proces nije moguć bez znanja, no nedovoljno je teorijsko znanje. Pored teorije, nužno je imati i iskustveno znanje. Spajanjem ta dva elementa može se lakše i brže doći do željenih rješenja. Teorijska podloga pomaže u praktičnome dijelu jer pojedinac kvalitetnije reagira, donosi i provodi odluke na dobrobit sebe i drugih. Znanjem se jednostavnije dolazi do zaključaka i rješenja. Svaki novi korak dovodi do otkrića novih problema te kompleksnih situacija. Realnost je splet različitih situacija, okolnosti, kao i svakodnevnih promjena iz kojih čovjek neprestano uči.

Odgojitelj je dužan učiti o svojim postupcima, razmišljanjima, kao i njihovim posljedicama. U skladu s istim važno je postići suodnos teorije i prakse

Učenje je temelj refleksije, osobito refleksivne prakse. Učenje je smisao života jer na temelju znanja pojedinac mnogo lakše savladava sve životne prepreke. U suvremeno je vrijeme sve više problema u praksi. Mnogo se toga promijenilo, no refleksivna praksa prati te ide ukorak s vremenom. Na taj način pojedincu omogućava realan uvid u svaku situaciju te pomaže u pripremi kako se nositi s poteškoćama, kako ih riješiti i pobijediti. Refleksivna praksa dodatno naglašava važnost i moć učenja. Na društvu je da prihvati ovakav izazov te na temelju (samo)refleksije pokuša pronaći i ostvariti sebe kao jedinstvenu cjelinu.

Upravo se isto očekuje od samih odgojitelja. Njihovo konstantno učenje, istraživanje, preispitivanje treba ići u smjeru jednog cilja, a to je zasigurno napredak.

Učenjem o sebi čovjek proširuje i prenosi znanja na druge te tako gradi nove identitete. Na taj način reflektivna praksa, ne samo da opstaje, već neprestano raste i širi svoje korijene unutar društva kojemu je ujedno smjer.

Šagud (2006) smatra da je reflektivna praksa holistički pristup koji čini način istraživanja i učenja u kojem se teorija isprepliće s praksom i refleksijom, a u kojoj refleksija čini bit samog procesa učenja i vlastitog rasta i napredovanja. Svako djetetovo razvojno područje nalazi se i razvija u međuovisnosti s drugim točkama razvoja pa se iz tog razloga ne može promatrati kao čista jedinka. Refleksivni se model mijenjanja prakse odnosi prvenstveno na promjene procesa učenja i profesionalnog razvoja učitelja. Šagud (2011) promatra odgojno-obrazovnu praksu na način da ona postaje inspiracija za nove pothvate i ideje o učenju i poučavanju. Reflektivna je praksa proces koji podrazumijeva da odgojno-obrazovni djelatnici aktivno razmatraju svaku praksu i promišljaju o njezinim vrijednostima i kontekstu. Takav pristup omogućuje djelatnicima učenje iz vlastitog ili tuđeg iskustva, dijele ga, te iniciraju promjene kad i gdje su one potrebne.

Bilač jedno navodi da u kontekstu mijenjanja odgojno-obrazovne prakse koncept reflektivne prakse (2015):

- omogućava bolje razumijevanje prakse, tj. implicira promjenu pristupa
- osvještava važnost kompleksnosti promatranja prakse
- implicira preuzimanje odgovornosti i donošenje odluka za djelovanje.

Bilač (2015) smatra da primjenom reflektivne prakse, odgojno-obrazovni djelatnik može utjecati na zadovoljstvo vlastitom učinkovitošću, profesionalnim sazrijevanjem i samom praksom. U poslovnome se svijetu teži suradnji, zajedništvu, pozitivnoj atmosferi. Ako takvo okruženje ostvare odgojitelji, isto će imati i djeca. Međutim, da bi se takav cilj ostvario, važno je imati znanje i usmjeriti ga u rad. Znanjem, radom i upornošću dolazi se do ciljeva. Kada djeca vide svoje odgojitelje da djeluju i žive na takav način, tada će i sami krenuti istim putem jer su odgojitelji njihovi uzori. Snaga odgojitelja reflektira se na djecu koji na taj način dobivaju dodatnu motivaciju. Time započinje kruženje refleksije koja život daje jednu novu dimenziju.

2. ODGOJITELJ – REFLEKSIVNI PRAKTIČAR

2.1. Uloga odgojitelja

Odgojitelj ima izrazito važnu ulogu u životu djeteta, polaznika dječjega vrtića. Naime, odgojitelji su, uz roditelje, najveća podrška i potpora djeci predškolske dobi. Djeca s odgojiteljima provode mnogo vremena, stoga ne čudi što se snažno povežu na svim razinama. Djeca do odlaska u dječji vrtić borave u svojoj sigurnoj zoni, u krugu roditelja, u dobro poznatoj okolini. Odlazak u dječji vrtić za njih je veliki korak jer prelaze u nešto novo, dosad neviđeno. Djeca često zbog takvih vanjskih promjena proživljavaju i one unutarne. Nerijetko se u njima rađa osjećaj straha, nelagode te u novoj sredini traže utočište koje uglavnom pronadu upravo u odgojiteljima. Međutim, odgojitelj nije samo prijatelj djece, već i vođa, organizator, stručnjak koji u svom poslu koristi različite metode te aktivnosti koje mu pomažu u ostvarivanju osobnog i profesionalnog razvoja.

O odgojitelju se promišlja kao istraživaču realnih procesa učenja i stvaranja znanja u institucijskom kontekstu, kojim se utječe na unaprjeđivanje izravnog praktičnog iskustva i daje temelje budućem profesionalnom razvoju (Vujičić, Tatalović-Vorkapić i Boneta, 2012). Navedenim se ističe kako je odgojitelj prije svega ljudsko biće koje istražuje, ali i sudjeluje u stvarnim te konkretnim životnim situacijama. Na temelju toga uči i širi svoje znanje koje potom može iskoristiti u profesionalnom smislu tijekom rada s djecom unutar dječjega vrtića. Na taj način ujedno započinje proces refleksivne prakse s naglaskom na samorefleksiju jer je važno da odgojitelj procijeni samoga sebe, odnosno da objektivno može ocijeniti svoj rad. Da bi u tome bio uspješan, odgojitelj treba sustavno raditi na sebi jer cijelom svojom pojavom snažno utječe na one najmlađe, kojima je ujedno jedan od glavnih uzora. Svaka se odluka, aktivnost donesena planom i programom detaljno preispituje te analizira unutar kolektiva putem raznih sastanaka, edukacija, razgovora s roditeljima...

Biti odgojitelj veoma je izazovan posao, međutim, raditi s djecom općenito je izazovno te prilično stresno. Kada se promatra suodnos odgojitelja i učitelja, tada se može reći da su obje strane u vrlo sličnoj te bliskoj situaciji. Ipak, na odgojiteljima je možda čak i veći teret jer se od njih očekuje da djeci usade temeljne životne vrijednosti koje će ih voditi kasnije kroz cijeli život. Također, odgojiteljska je zadaća naučiti djecu kako reagirati i ponašati se u različitim situacijama, od onih najjednostavnijih pa sve do najsloženijih. Osim odgojne crte, odgojitelji u svoj posao trebaju

uključiti i obrazovnu na nekoliko razina. Prije svega, djeca uče o prihvatljivim oblicima ponašanja, a potom ih se polako priprema za novi korak u životu, a to je škola. Zbog svega navedenog odgojitelji imaju nezamjenjivu ulogu u životu djece.

Svaki odgojitelj pokušava tijekom svoje profesionalne karijere otići korak dalje, saznati, naučiti nešto više, kako o sebi, tako i svom poslu, ali i svim osobama s kojima je u nekom kontaktu. Napredak je moguć u suvremenim uvjetima predškolskog odgoja unutar kojega je izmijenjena tradicionalna uloga odgojitelja. Naime, on nije više subjekt odgojnog procesa kao nekad, nego su to djeca, dok odgojitelj dobiva nove uloge: organizatora, koordinatora, motivatora, prognostičara, dijagnostičara, interpretatora dječjih interesa, istraživača (svoje, tuđe i dječje prakse), moderatora i slično (Stevanović, 2003). Spomenute uloge dodatno proširuju složenost odgojiteljskog posla. Odgojitelji trebaju unaprijed planirati, ali istovremeno očekivati neočekivano te biti spremni na sve s obzirom na to da rade s djecom. Planovi se često mijenjaju, dopunjuju, odgađaju..., stoga se očekuje odgojiteljska spremnost da odgovore na sve prepreke. U tome im svakako pomaže refleksivna praksa na temelju koje se mogu referirati na prošla događanja iz kojih mogu izvući svojevrsnu pouku, čime si mogu olakšati posao u budućnosti.

O odgojitelju ovisi hoće li prvenstveno raditi na sebi, svoje znanje širiti i biti aktivan u kreiranju vlastitih sposobnosti. Vrtić djetetu postaje drugi dom te mjesto gdje nakon kuće provodi najviše vremena; mjesto gdje radosno odlazi, gdje se druži, igra i uči. Samim time odgojiteljeva uloga postaje još zahtjevnija i veoma odgovorna. To je jedini put izgradnje profesionalnog identiteta odgojitelja, koji je temelj za profesionalizaciju odgojiteljskog zvanja (Fatović, 2016).

Neupitne su promjene u društvu, a jedni od njihovih aktivnih pokretača svakako su odgojitelji. Na taj način prenose znanja na djecu koja sama postaju promjena u društvu. Odgojitelji trebaju znati i moći prepoznati potencijale u djeci te ih poticati da iste i ostvare. Unutar tog zajedničkog procesa obje strane uče, a pritom uključuju kreativnost, kritičko razmišljanje, procjenjuju, preispituju svoje odluke. Sve to predstavlja temelj budućim akcijama koje se baziraju na istraživanju, a upravo je to ključ refleksivne prakse koja odgojiteljima pomaže u osobnom te profesionalnom oblikovanju još jedne uloge – uloge refleksivnog praktičara.

U odgojiteljskom je poslu vrlo važna implicitna pedagogija koja se bavi jedinstvenim viđenjem djece od strane odgojitelja, što se može povezati sa subjektivnom perspektivom. Naime, ovo pedagoško područje omogućava stvaranje slike djeteta, ali na temelju obiteljske slike, socijalnih

odnosa koji uključuju drugu djecu, obitelj, prijatelje, kolege. Pored spomenutih elemenata ističe se i utjecaj tehnologije, tj. medija. Upravo ovo posljednje ima snažan utjecaj na djecu, ali i odnos roditelja/odgojitelja prema djeci. Također, svatko ima svoju implicitnu pedagogiju na temelju koje nastoji odgajati dijete. Prije svega, misli se na vjerovanje u svoje principe. U tom se pogledu ide u smjeru vlastite ličnosti, točnije odgojitelj treba biti svjestan iste te imati na umu da svojim ponašanjem predstavlja uzor djeci.

Odgojitelj na dijete utječe cijelom svojom pojavom koja uključuje riječi, cjelokupno ponašanje i vlastitu ličnost. Od velike je važnosti i način na koji odgojitelj komunicira s djecom. Posebno se to odnosi na intonaciju, tj. glasnoću koja snažno utječe na djecu (Slunjski, 2003).

Dakle, odgojitelj na djecu prenosi svoje stavove, oblike ponašanja, reakcije u različitim situacijama... Zbog svega toga nužno je zadržati siguran stav, smirenost. Na taj će način djeci pokazati da kontrolira svaku situaciju, a djeca će se uz takvog odgojitelja osjećati sigurno te će imati u njega povjerenja, a to je vrlo važna stavka u razvojnom stadiju života jer dijete tada stvara pozitivnu sliku o sebi, postaje samouvjeren, podiže ljestvicu (samo)poštovanja.

2.2. Refleksivni praktičar

Refleksivnost je u posljednje vrijeme sve češća pojava u odgojno-obrazovnom sustavu, počevši od predškolskoga odgoja. Odgojitelji početnici u svoj posao ulaze s teorijskom podlogom koja je mnogo snažnija u odnosu na praktični dio, zbog čega je vrlo važna brza prilagodba. Tijekom rada odgojitelji mnogo brže uče, usvajaju nova znanja, što im pak omogućuje bolju povezanost s djecom unutar grupe. Za kvalitetno obavljanje posla više nije dovoljna isključivo teorija. U povezivanju teorije i prakse uvelike pomaže upravo refleksivnost. Svaki se odgojitelj treba referirati na svoj posao te procijeniti koliko je neka aktivnost bila (ne)uspješna, jedino će tako biti uspješan u tome što radi.

Od suvremenog se odgojitelja očekuje aktivnost, prilagodba, brze reakcije, dosjetljivost, kritičnost, dinamičnost u poslu, a refleksivnost predstavlja upravo te elemente. Odgojiteljski je posao vrlo složen te iziskuje različita znanja. Suvremeni odgojitelj treba biti snalažljiv, inovativan, objektivan,

spreman na različite situacije te koristiti različite metode rada kojima može pridonijeti boljitku svoje struke, ali i razvoju, kako djece, tako i sebe. Dakle, može se reći kako reflektivna praksa utječe na samo ponašanje i promjenu istog kod odgojitelja, potiče ga na bolje shvaćanje njegova posla, a time i otvara mogućnosti za razvoj u profesionalnom smislu.

Važno je istaknuti etape refleksije, a riječ je o refleksiji prije akcije, u akciji te poslije akcije. Ono što prethodi prvoj etapi, odnosno refleksiji prije akcije obuhvaća razmišljanje odgojitelja tijekom planiranja aktivnosti koje će provesti s djecom. Nakon toga slijedi refleksija u akciji koja podrazumijeva razmišljanje i reakcije odgojitelja do kojih dolazi tijekom izvođenja aktivnosti, tj. same akcije. Refleksija o akciji podrazumijeva razmišljanje odgojitelja odmah po završetku provedenih aktivnosti ili nekog događaja. Vidljivo je koliko je refleksija složen process, s obzirom na to kolike korake obuhvaća (prije, tijekom, nakon). Riječ je o svojevrsnom procesu koji od odgojitelja iziskuje dodatni razvoj, inovacijska te kreativna rješenja.

Schön (1983) predstavlja temelj refleksivne prakse, jedan je od onih koji ovaj oblik rada poistovjećuje s kritičkim postupkom, a upravo je kritika način na koji se može pročititi nečija umjetnost ili pak zanat. Upravo je metoda kritike važna za početnika praktičara. Kao i u bilo kojem drugom poslu/zvanju, početak je težak. Zbog toga početnici trebaju svu pomoć kako bi uspješno shvatili i prepoznali razliku između vlastite prakse te prakse koja se razvija u okviru refleksivne primjene. Schön također navodi kako refleksivna praksa uključuje te podrazumijeva promišljeno razmatranje vlastitih iskustava kao i primjenu znanja u praksi. Prije svega, u obzir valja uzeti refleksivnu praksu kod početnika koja se razlikuje od prakse kod odgojitelja pripravnika jer je on pojedinac koji službeno tek ulazi u odgojno-obrazovni proces unutar čega povezuje teorijska znanja koja zatim primjenjuje u praksi. Vrlo je važno da se svaki odgojitelj opredijeli za određenu metodu koju želi primjenjivati u svom radu jer će samo tako moći realno uočiti prednosti i nedostatke na kojima se temelji njegova praksa.

Metoda refleksije jedna je od složenijih radnih metoda koje se koriste u odgojiteljskom poslu. „Refleksija je razmišljanje, rasuđivanje, razmatranje, prenošenje pozornosti s objekta promatranja na subjekt i razmatranje odnosa u kojem se nalazi subjekt prema objektu“ (Anić, Klaić i Domović, 2002, str. 1217).

Zbog činjenice da refleksija zahtijeva i procjenu i samoprocjenu, spomenuta metoda iziskuje temeljitiju pripremu za rad, a mnogo toga ovisi o samome iskustvu odgojitelja. Odgojitelj s više

iskustva u velikoj je prednosti pred odgojiteljem početnikom te mu je potrebno manje vremena za smišljanje dječjih aktivnosti i radionica. Odgojitelj s više iskustva u praksi može uvelike pomoći onima koji tek prelaze iz teorijskoga u praktični svijet. Savjetima i uputama olakšan je taj prijelaz, ali i sama prilagodba na novu radnu sredinu.

„Refleksivni praktičar stvara, odnosno gradi refleksivnu praksu na osnovi svog razmišljanja o njoj – prije i poslije aktivnosti i djelovanja te tijekom akcije što je karakteristika vrsnog (refleksivnog) praktičara. Mogli bismo reći da proces razvoja refleksivnog praktičara znači proces uzdizanja na metarazinu svog odgojnog djelovanja, učenja i poučavanja“ (Šagud, 2005, str. 14).

Odgojitelj/refleksivni praktičar je istraživač koji stvara vlastite bilješke analizira ih, vrednuje, primjenjuje i svjesno unosi promjene kako bi poboljšao kvalitetu vlastitoga rada.

On kroz proces vlastitih akcijskih istraživanja vrlo brzo nauči i prihvati potrebu samoprocjenjivanja vlastitog rada jer razumije da pomoću istraživanja može proširiti vlastita iskustva. „Praktičar može razviti veću razinu samosvijesti o prirodi i utjecaju svoga rada što stvara mogućnosti za profesionalni rast i razvoj“ (Osterman i Kottkamp, 2004; prema Bilač, 2016, str. 2). Jedan od ciljeva suvremene, a ujedno i refleksivne prakse, odnosi se na unaprijeđenje odgojno-obrazovnog procesa od samoga početka, odnosno od razdoblja predškole kada odgojitelji nastoje u djeci osvijestiti i učvrstiti određene temelje nužne za cijeli život.

Bilač u području profesionalnoga razvoja razumijevanje koncepta refleksivne prakse fokusira na (2015, str. 453):

- „promjenu koncepta razmišljanja
- razvijanje samosvijesti
- promjenu pristupa učenju
- definiranje refleksivne prakse učinkovitom metodom.“

Bilač (2015) ujedno navodi određena razmišljanja po pitanju kontekstualnog pristupa profesionalnoj praksi, odnosno ideje o obrazovanju odgojitelja pomoću njezine refleksije i kritičkog procesa unutar određenog okruženja u kojem se razmatra odnos između individualne prakse i percepcije uspješnog ili vrsnog praktičara.

Dakle, nedovoljno je usvojiti, poznavati samo činjenice, važno ih je primijeniti u stvarnosti, na konkretnim zadacima, aktivnostima. U protivnom, činjenice gube svoj značaj, svoj smisao. Djeci

činjenice ništa ne znače dok ih ne prepoznaju u nekoj aktivnosti. Tek tada započinje proces pamćenja, shvaćanja i daljnjeg učenja, osobnog rasta te razvoja. Na taj se način razvijaju i sami odgojitelji.

Schön proces refleksije promatra iz više perspektiva, točnije refleksija prema njemu obuhvaća nekoliko koraka koji su spomenuti ranije u radu. Refleksija prije akcije znači da odgojitelj treba napraviti plan aktivnosti te istovremeno promisliti i analizirati sve te aktivnosti, kao i načine njihove izvedbe. Sljedeći je korak refleksija u akciji. U tom trenutku odgojitelj mora biti spreman na neočekivane, izvanredne situacije jer treba reagirati u trenutku. On je taj koji *raščišćava* konfliktne situacije do kojih može doći među djecom. Nadalje, refleksija nakon akcije znači promišljanje o provedenim aktivnostima, preispitivanje samoga sebe.²

Refleksivni praktičar osvrće se na svoje i tuđe postupke kako bi došao do nekog realnog zaključka. Dakle, refleksija osigurava „pogled unatrag“ i razmatranje mnogih dimenzija neke akcije. Refleksija se najčešće ne događa odmah. U ovoj situaciji „refleksivni se praktičar ne veže za trenutne praktične situacije, već ih kasnije razjašnjava, nastoji ih razumjeti i interpretirati njihovo značenje, intencije i akcije uključujući teorijsku osnovu na kojoj se taj problem temelji što doprinosi njegovom praktičnom i profesionalnom razvoju“ (Šagud, 2006, str. 8).

Refleksija je novi model učenja, razumijevanja, analiziranja. Odgojiteljski posao ne prestaje nakon odrađivanja pojedine aktivnosti. Upravo suprotno, tada njihov posao tek počinje, odnosno počinje nova poslovna razina na kojoj promatraju, proučavaju, ocjenjuju svoj rad. Pritom trebaju biti spremni na pohvalu, ali i kritiku. Prihvatajući svoje pogreške, mane, slabosti i sl. iskazuju svoju spremnost i snagu u profesionalnom smislu. Ujedno pokazuju želju za daljnjim napretkom kao pojedinci, ali i kao dio kolektiva.

Čovjek najprije treba krenuti od sebe, uočiti, priznati i prihvatiti problem, sagledati mogućnosti te tražiti rješenje. Odgojitelj može svoje akcije, refleksije i kvalitativne promjene pretvoriti u kontinuiran proces sustavnog istraživanja, što će mu omogućiti kreiranje vlastitog kurikuluma, prvenstveno kao teorijskog okvira svojih razmišljanja, samoprocjena i postignuća (Kunstek, 2009). Odgovor na izazove suvremeno koncipiranog odgojno-obrazovnog procesa, koji u centar zbivanja postavlja dijete, nalazimo u ideji o refleksivnoj praksi i odgojitelju kao refleksivnom praktičaru.

² Preuzeto s: <https://epale.ec.europa.eu/>, pristupljeno: 3. 11. 2022.

Da bi bio uspješan u svom poslu, odgojitelj, pored refleksivne prakse, treba razvijati i ostale kvalitete. Ponajprije se misli na stvaranje poticajne, ugodne, pozitivne atmosfere, što znači da valja raditi na postupcima prihvaćanja, suradnje, zajedništva. Nadalje, nužno je pripremiti kurikulum koji odgovara svakom profilu djeteta, pazeći pritom na dječje interese, mogućnosti i potrebe. Pored svega toga, odgojitelj ima zadaću čitavo vrijeme promatrati djecu kako rade, obavljaju zadane zadatke, na koji način komuniciraju te sve te segmente dokumentirati. Uvijek je poželjno zapisati određena zapažanja, snimiti pojedinu situaciju iz čega odgojitelj kasnije može mnogo toga naučiti, shvatiti zbog čega je došlo do eventualnih poteškoća ili problema te na taj način olakšati i sebi i djeci. Takva saznanja mogu spriječiti nesuglasice u budućnosti, ili ih barem umanjiti.

Biti refleksivni praktičar znači postajati refleksivni praktičar, to jest (Radulović, 2011):

- mijenjati sebe kao pojedinca i mijenjati vlastitu praksu,
- prihvatiti stav da se teži refleksivnoj praksi i da se radi na tome da se postane refleksivni praktičar,
- osiguravati okolnosti u kojima će to biti moguće (mijenjati školu i društvo).

Refleksivni praktičar, ujedno i odgojitelj, treba težiti promjenama, točnije, on sam treba biti promjena koju želi vidjeti i prenijeti djeci. Da bi se promjene uopće mogle ostvariti, nužno je krenuti od samoga početka te mijenjati obrazovni sustav od temelja. Valja se maknuti od tradicije i tradicionalnih metoda učenja, poučavanja, odgoja te u cijeli sustav unijeti toliko potrebne promjene, inovacije, metode. Nova će znanja sasvim sigurno doprinijeti i boljem shvaćanju refleksivne prakse, ali i njezinom jednostavnijem provođenju.

Odgojitelji, koji su ujedno i suradnici, trebaju imati zajednički cilj, a to je poboljšanje kvalitete svoga rada. Svi bi oni trebali surađivati na kvalitetnom planiranju aktivnosti koje žele uključiti u svoj poslovni plan. Te aktivnosti trebaju biti kvalitetne, a da bi takve i bile, važno je da ih odgojitelji u potpunosti razumiju.

Mnogi stručnjaci pišu i navode brojne metode kako raditi s djecom, kako olakšati njihovu prilagodbu u dječjem vrtiću. Međutim, najlakši put te način približavanja djeci svakako je igra. Upravo je igra djeci u predškolskoj dobi jedna od najdražih i najvažnijih aktivnosti unutar koje se oni oslobađaju, otvaraju prema drugima, postaju sigurniji u sebe, a istovremeno mnogo uče. Odgojitelji imaju nekoliko različitih uloga u igri kao jednoj od aktivnosti za djecu.

Ashiabi (2007) navodi te uloge, a riječ je o odgojitelju kao promatraču, posredniku, voditelju, praktičaru te sudioniku. Odgojitelj je u principu u svakom trenutku aktivni promatrač. Važno je promatrati djecu iz više razloga, prije svega kako bi se spriječile nesuglasice, ozljede. Kada je u pitanju igra, tada odgojitelj treba motriti svako pojedino dijete ne bi li shvatio djecu na što kvalitetniji način, planirao te poticao na igru (Klarin, 2017). Kao što je već ranije spomenuto, djeca su različita, neko je dijete vrlo otvoreno i komunikativno, dok je drugo zatvoreno u sebe te ne želi pretjerano razgovarati. Zbog toga je igra idealno rješenje kako svu djecu potaknuti na suradnju te zajedničke aktivnosti.

Vrlo je važna i posrednička uloga odgojitelja jer na taj način ohrabruje djecu u interakciji s različitim materijalima kao i njihovoj međusobnoj interakciji (Ashiabi, 2007). On je taj koji može i mora djelovati te reagirati u situaciji u kojoj je to nužno. Na taj način olakšava djeci i potiče razvoj njihova samopoštovanja, poštovanja, većeg stupnja sigurnosti i povjerenja, kako u sebe, tako i u druge.

Odgojitelj voditelj i praktičar treba imati viziju te plan kako će provesti određenu igru/aktivnost. Naime, odgojitelj prema izboru igre, treba birati adekvatan materijal, prostor. Osim toga, nužno je da nenametljivo pristupi ovom procesu te ipak djeci pruži određenu slobodu. Odgojiteljeva je uloga u svemu tome vrlo poticajna za djecu, u sklopu koje djeci ujedno pomaže prilikom određivanja pravila za igru. On je taj koji podsjeća djecu na pravila ponašanja tijekom trajanja igre, što može biti vrlo korisno, a pored toga može pridonijeti razvoju igre iz perspektive organizacije i sadržaja (Šagud, 2002).

S obzirom na to da odgojitelj mnogo vremena provodi s djecom, logično je da se na njega gleda i kao na sudionika, ne samo u igri, već u cijelom odgojno-obrazovnom procesu. Međutim, djeci je vrlo važna potpora odraslih u svakom smislu, tako da im se veoma sviđa kada odrasli sudjeluju u igri. Poželjno je da se odgojitelj uključi u igru te da na taj način pokuša dodatno pružiti djeci oslonac, motivaciju, da ih podrži u jačanju samostalnosti, sigurnosti i vjere u sebe.

Prema svemu navedenom, odgojiteljeva je uloga i više nego aktivna. Niz je čimbenika na koje mora pripaziti i voditi računa o njima. U tom dinamičnom okruženju, uvijek se dogodi da određena pojedinost promakne, stoga je poželjno imati službeni zapis o svemu što se događalo u svakom pojedinom trenutku.

Autori priručnika Profesionalni razvoj odgajatelja (Tankersley, Brajković, Handžar, Rimkiene, Sabaliauskiene, Trikić i Vonta, 2012) ukazuju na važnosti video snimaka kao unaprjeđenja kvalitete rada. Smatraju da omogućuju odgojiteljima da „zavire” u tuđe grupe, vide odnos kolega sa svojom djecom. U praksi nemaju mnogo prilika to činiti, stoga im ono na najjednostavniji način pruža uvid u sve što i kako rade. Vrlo je bitno kako se te snimke analiziraju. Često se kod pregledavanja snimaka uoče tuđe pogreške, kritiziraju iste, bez stvarnih namjera da onaj tko gleda, uoči ono bitno; učini korak dalje u unaprjeđenju vlastitog rada. Autori ohrabruju odgojitelje da se odvaže na snimanje jer će analiza istih (Tankersley i sur., 2012):

- olakšati samoevaluaciju
- ukazati na njihove jake strane i područja rada koja žele unaprijediti
- omogućiti da ponovno razmisle o odlukama koje donose tijekom izvedbe naučenog
- potaknuti razmišljanja o vlastitim uvjerenjima
- biti poticaj za njihov profesionalni razvoj.

Prema svemu sudeći, snimke su vrlo korisne, a odgojitelj im se uvijek može iznova vratiti te pogledati ako je iz nekog razloga nesiguran u svoje postupke. Za uspješnost u poslu nužna je samoprocjena isto kao i procjena. Odgojitelji moraju moći i znati objektivno ocijeniti sebe isto kao i druge. Na snimkama se lakše uočavaju kvalitete i slabosti odgojitelja u različitim situacijama, što im može biti poticaj za daljnji rad na sebi i jačanju tih slabih točaka. Osim toga, zapisi te vrste često su poticaj na rast i razvoj odgojitelja kao stručnjaka te individue.

Analizirajući zajedničke svakodnevne situacije mogu bolje pomoći kolegama, ali ne samo njima, nego svima onima koji sudjeluju u određenoj akciji. Raspravljanje o problemima i pregled vlastitih dokumentacija može postati mnogo jači pokretač bitnih promjena u odgojno-obrazovnom društvu. Jasno iznošenje svojih stavova, razmišljanja i ideja može samo pomoći u poslovnom smislu. Dakako, zbog toga svi sudionici u određenom procesu trebaju biti otvoreni, transparentno raspravljati, prihvatiti tuđa mišljenja, ideje te zajedničkom suradnjom, razgovorom doći do konačnih i željenih ciljeva.

3. PROVEDBA REFLEKSIVNE PRAKSE

3.1. Modeli refleksivne prakse

Da bismo bili dovoljno osposobljeni za razmišljanje o događajima, svome ponašanju, učili iz iskustva drugih, razvijali refleksivnu praksu, važno je imati jasnu strukturu, tj. model refleksije. U znanstvenoj se literaturi prikazuju teorijski modeli refleksivne prakse koji se primjenju u različitim obrazovnim programima. Istraživanja, usmjerena na razvijanje modela refleksivne prakse, temelje se na teorijskom ishodištu Deweya (1859-1952), teoretičara iskustvenoga učenja i Schöna (1930-1997) koji je dao izuzetan doprinos razumijevanju učenja (Bilač, 2015). Kroz modele refleksivne prakse moguće je prezentirati mogućnost primjene refleksivne prakse kao ishodišta profesionalnog razvoj odgojitelja, ali i sveukupne odgojno-obrazovne prakse.

Tablica br. 2: Modeli refleksivne prakse

MODEL/AUTOR	ETAPE REFLEKSIJE
DEWEY (1910., 1997.)	Prepoznavanje problema Refleksivno razmišljanje s ciljem razumijevanja Razmišljanje o mogućim rješenjima Povezivanje u praksi
KOLBOV MODEL ISKUSTVENOGA UČENJA (1984.)	Konkretno iskustvo Promatranje i analiziranje (obrada iskustva) Sažimanje iskustva i teorijsko razumijevanje Provjera u praksi
SCHÖN (1987.)	Refleksija u akciji Refleksija o akciji
COWAN-OV MODEL REFLEKSIVNOG UČENJA (1998.)	Refleksija prije akcije (planiranje akcije) Refleksija u akciji (izvedba) Refleksija o akciji (promatranje, analiziranje, teorijska analiza) Refleksija o refleksiji (razvijanje novih petlji)
BROOKFIELD (1995.)	Osobna perspektiva Perspektiva dionika Kritička perspektiva Perspektiva teorije, filozofije
VIZEK VIDOVIĆ (2011.)	Opisivanje Kritičko promišljanje Analiza Evaluacija Sinteza

Izvor: Bilač, 2015, str.6.

Miljković i Bilač (2017) u svom istraživanju dolaze do zaključka da se primjenom modela reflektivne prakse može učinkovito reorganizirati stručno usavršavanje te mijenjati proces profesionalnoga razvoja.

3.2. Etape reflektivne prakse

U reflektivnom modelu Brookfield (1995) predstavlja da se razmišljanje o iskustvu odvija kroz različita viđenja i doživljaje:

- Osobnom se perspektivom stječe preglednost, uvid u praksu na dubokoj, emocionalnoj razini.
- Perspektivom dionika (učenika, predškolskog djeteta) otkriva se kako ostali doživljavaju i objašnjavaju odgojiteljevo ponašanje i djelovanje.
- Kritičkom se perspektivom otkrivaju nove informacije o iskustvu. Tu perspektivu imaju oni koji promatraju kolege i osobe koje su prisutne tijekom određenih događaja i djelovanja. One pomažu u razmišljanju i poboljšavaju vlastitu praksu.
- Perspektivom teorije, filozofije integriraju se teorija i praksa odnosno provjeravaju i produbljuju učenja teorijskih postavki i istraživanja na iskustvima iz prakse; tragalački promišlja o osobnom rastu i razvoju te etičkim i profesionalnim odrednicama iskustva (Bilač, 2015).

Bilač (2015) predstavlja i Kolbov (1984) model iskustvenoga učenja koji se odvija u četiri etape:

- konkretno iskustvo (odgovara na pitanje ŠTO se dogodilo?)
- promatranje i analiziranje (odgovara na pitanje KAKO sam se (drugi) ponašao(la)?)
- rekonceptualizacija (odgovara na pitanje KAKO sve mogu RIJEŠITI PROBLEM?)
- aktivno eksperimentiranje (na temelju njega s već novim usvojenim znanjima započinje se novi krug iskustava).

Ciklus počinje konkretnim iskustvom, a nakon refleksivnog razmišljanja koje potiče novo razumijevanje iskustva i spoznaje, ciklus završava aktivnim eksperimentiranjem, odnosno provjerom u praksi.

John Dewey razlikovao je rutinsko i refleksno razmišljanje. Refleksivno je razmišljanje suprostavio navikama razmišljanja kojima nedostaje dokaza, koji se oslanjaju na pogrešna vjerovanja ili pretpostavke, hipoteze, osobne interpretacije, neutemeljene misli, mentalnu lijenost, utjecaj socijalnog okruženja, lažna očekivanja i drugo. Dewey smatra kako prepoznavanje problema predstavlja izvor razmišljanja. Refleksivnim razmišljanjem, ističe, uspostavlja se veza između radnje i posljedice. Karakteriziraju ga preispitivanje, razmatranje argumenata na kojima se razmišljanje temelji, propitivanje vlastitih uvjerenja. Dewey upozorava na važnost utemeljenosti razmišljanja, što pridonosi vjerojatnosti točnog zaključivanja (Bilač, 2015).

- „Refleksija je okretanje teme kroz različite aspekte i u različitim svjetlima tako da se ništa značajno o njoj ne previdi – gotovo kao kad osoba može okrenuti kamen da vidi kakva je skrivena strana ili što je njome pokriveno“ (Dewey, 1997; str. 36).

Bilač navodi da Vizek Vidović (2011) samorefleksiju opisuje kroz nekoliko etapa:

- Prva etapa (opisivanje) odnosi se na opisivanje iskustva o kojem se želi refleksivno razmišljati. Temelji se na propitivanju vlastitih ponašanja, osjećaja i situacija. Propitivanje se provodi bez vrednovanja iskustva.
- Druga etapa (kritičko promišljanje i analiza) podrazumijeva razumijevanje iskustva i implikacija posljedica na druge.
- U trećoj se etapi (evaluacija) iskustvo vrednuje na temelju teorije ili dobre prakse.
- U posljednjoj se etapi (sinteza) sažimanjem stvaraju nova znanja, ideje i pogled na vlastiti razvoj na temelju procesa samorefleksije.

Istraživanja, usmjerena na razvijanje modela refleksivne prakse, temelje se i na teorijskom ishodištu i teoretičara Schöna (1930-1997) koji je dao izuzetan doprinos razumijevanju učenja. Schön je opisao proces refleksivne prakse kroz: refleksiju u akciji (tijekom događaja) i refleksiju o akciji (nakon događaja), što predstavlja osnovicu za daljni razvoj modela refleksivne prakse (Bilač, 2015). Donald Schön (1983) uvodi pojam refleksivna praksa objašnjavajući je metodom kojom praktičar analizira praksu i uči iz iskustva, uvodi promjene, profesionalno se razvija. Kritizirao je

prikaz učitelja kao „tehničara” te njegovu ulogu stavio u kontekst praktičara koji predano i autonomno donosi odluke, prakticira refleksiju. Prema Schön, refleksivni praktičari stalno uče iz svojih iskustava, rekonstruirajući iskustvo kroz refleksiju.

Cowan (1998) refleksiju u akciji i refleksiju o akciji (Schön) dopunjava refleksijom prije akcije, ukazujući na važnost planiranja, predviđanja eventualnih problema koji se mogu prevenirati ili riješiti ranije. Navedeni model Vizek Vidović i Vlahović Štetić (2007) opisuju procesima: refleksija prije akcije, refleksija u akciji, refleksija o akciji i refleksija o refleksiji (Bilač, 2015).

Sanja Jurić (2020) opisuje plan za provedbu refleksivne prakse s etapama i aktivnostima učitelja. Prva etapa refleksivne prakse, kako objašnjava Bilač (2016), odnosi se na refleksiju prije same akcije. Kroz provođenje prakse učitelji ili odgojitelji prolaze razne aktivnosti kako bi došli do neke spoznaje, našli neku poveznicu među svojim djelovanjem i došli do određenog zaključka. U ovoj etapi za prvu se aktivnost navodi samorefleksija prakse, odnosno same akcije. Preko nje se dolazi do izbora prioritarnog područja ili akcije koja se provodi. Kroz razmatranje teorije ili kvalitetne prakse odgojno-obrazovni djelatnici, ili bilo koji provoditelj refleksivne prakse može doći do saznanja kakvi bi postupci bili najbolji za provedbu pojedine akcije. Na temelju tog razmatranja sastavljaju konkretni plan prakse.

Druga se etapa refleksivne prakse odnosi na refleksiju u akciji. Prva aktivnost koja se provodi ujedno je i sama izvedba te akcije. Na temelju nje donose se određena opažanja u skladu koje se radi dokumentiranje. Pomoću njega osoba može ostaviti pisani trag i podsjetnik na učinjeno te će lakše kasnije prolaziti kroz cijelu provedenu akciju.

Do treće se etape dolazi nakon provedene akcije. Ona se odnosi na refleksiju o akciji. Sukladno svemu učinjenom moguća je samorefleksija ili grupna refleksija kako bi osoba(e) bila(e) svjesnija(e) svojih i tuđih postupaka te na temelju toga provela(e) plan za novu akciju. Povod za refleksiju o akciji može biti i događaj koji se dogodio mimo plana, tj. koji je učitelja (odgojitelja) iznenadio i iziskuje rješavanje. Upravo takvi događaji predstavljaju dobro polazište za učenje jer iziskuju razmišljanje o tome kako riješiti probleme, dileme, donijeti prave odluke, djelovati u skladu s etičkim, profesionalnim načelima. Refleksija o akciji može se odvijati neposredno nakon akcije provodeći samorefleksiju ili sudjelovanjem u grupnoj (Jurić, 2020).

Zadnja, četvrta etapa, kao završni dio refleksivne prakse predstavlja refleksiju o refleksiji. Ona se odnosi na samoprocjenu provođenja refleksivne prakse. U ovoj se etapi promišlja na način da učitelj (odgojitelj) kroz svoju inovativnost i kreativnu pokušava odgovoriti na pitanja na koja je naišao tokom same refleksije te na temelju odgovora planira i sastavlja novu akciju. On također razmišlja o vlastitom profesionalnom razvoju, mnogo mu pomaže samovrednovanje kako bi kvalitetnije prikazao učinke svoje refleksije. Pri završetku refleksije o refleksiji prirodno nastavlja, to jest vraća se na prvu etapu te ponovno započinje cijeli ciklus iz početka.

3.3. Primjer refleksije u praksi

Kroz Kolbov model refleksije opisan je događaj iz prakse u sljedećem primjeru. Tema same refleksije jest snalaženje u iznenadnoj situaciji. Pokušaj učenja nečeg novog i korisnog; vježbanje samostalnosti.

- *Konkretno iskustvo.* U jasličkoj smo skupini imali dječaka koji je imao 3 godine i koji se za nekoliko tjedana trebao seliti u srednju dobnu skupinu. Sva djeca koja se sele iz jasličke u srednju skupinu moraju ispuniti jedan preduvjet, a to je odvikavanje od pelena i korištenje kahllice. Dječak se do tada nije uspio odviknuti od pelene te je bilo pitanje hoće li se moći prebaciti u srednju dobnu skupinu ili će se selidba morati odgoditi.
- *Promatranje i analiza.* Kako bi se problem s odlaskom na toalet najbrže riješio, tako je bilo potrebno obaviti razgovor s dječakovim roditeljima i objasniti im kako je od iznimne važnosti da oni budu uključeni u proces. Štoviše, prikazati im da oni imaju mnogo veću ulogu i ključan factor, nego samo odgojitelji. U razgovoru s roditeljima objasnila sam im da je bitno da dječak kod kuće cijelo vrijeme mora biti bez pelene (osim na spavanju) bez obzira na moguće obavljanje nužde više puta tijekom dana. Najbitnije je bilo da se u situaciji, kada dječak obavi nuždu van pelene, prije nego ode do toaleta, prema njemu pokaže razum i strpljenje, a ne ljutnja i frustracija. Moguća ljutnja na dijete zbog napravljenog nereda po podu, ali i po sebi samome,

može dovesti do toga da dijete dobije strah od obavljanja nužde i u toaletu, a možda i u pelenu.

- *Rekonceptualizacija.* U procesu odvikavanja nije mi bilo bitno da sudjeluju samo roditelji zajedno sa mnom već i ostalo stručno osoblje vrtića. Na odgojiteljskom vijeću s odgojiteljicama iz moje grupe dogovorila sam se kako ćemo svakog jutra u jutarnjem krugu djeci čitati slikovnice koje su direktno i indirektno u vezi s kahlicom. Sve su slikovnice velikim dijelom u vezi s njezinim korištenjem, gdje je na njima dosljedan način prikazana njezina važnost i bitna uloga u njihovom odrastanju te razvijanju samostalnosti. Svakim ćemo danom čitanjem slikovnica s ovakvom tematikom i razgovorom o odlasku na toalet, potaknuti i motivirati dječaka, ali i ostalu djecu da lakše prođu kroz ovaj, za njih, vrlo zahtjevan proces.
- *Aktivno eksperimentiranje.* Uz stalni poticaj i motiviranje dječaka, dječak se svakoga dana sve više opuštao i hodao sve češće na kahlicu vlastitim nagonom. Na kahlici je bila naljepnica psića iz animiranog filma „Psići u ophodnji”. Svaki put, kada bi dječak obavio nuždu, netko od osoblja ili ja govorili bismo mu kako je sada probudio psiće na kahlici, što je on smatrao vrlo zabavnim. Na taj se način dječak trudio svaki put ići na kahlicu kako bi nastavio buditi psiće. Nakon nekoliko tjedana dječak je s kahlice brzo prešao na toalet, a vrlo brzo nakon toga napravljen je i dječakov premještaj u srednju skupinu.

Iz ove sam situacije naučila mnogo, ali i dokazala sebi da postoji rješenje koje će pokazati rezultate nakon nekog vremena. Cjelokupan proces nije bio kratak, preokret se nije dogodio preko noći, no na taj sam način shvatila što znači razviti pravilan plan i koliko je bitna kvalitetna komunikacija s roditeljima te kolegama.

Postupak refleksije koji se odvio zaista je pomogao da naučim pravilno postupati u određenim situacijama. Shvatila sam da je veoma bitno biti spreman na sve moguće situacije, ali isto tako biti još spremniji kako reagirati/odgovoriti na njih. Prateći svoj, ali i dotadašnji rad cijelog kolektiva, uočila sam učinjene pogreške te propuste, koji su se ipak ovom situacijom sveli na minimum.

4. ZAKLJUČAK

Odgovitelj svoje zalaganje i trud uočava na malo drugačiji način. Njemu nisu odmah vidljivi rezultati njegovog djelovanja. Svakodnevno traganje za novim načinima rada, usavršavanje i poticanje kolega na suradnju može na kraju dovesti do vidljivih rezultata kroz sam razvoj djece i njihovih sposobnosti. Postepeno nadograđujući svoje aktivnosti mogu uvelike pomoći da djeca pridobiju njihovo povjerenje, ali i želju za samostalnim djelovanjem. Refleksivna praksa zaista pomaže da odgojitelji od prvoga dana promatraju svoje aktivnosti, ali ne samo njih, nego svaki svoj korak prije i poslije istih.

Kao što je već u radu navedeno, refleksija počinje samim razmišljanjem, stoga je krajnje zanimljivo koliko toga ona može učiniti kada se misli pretvore u djela. Mnogo vanjskih čimbenika utječe na realizaciju same refleksije i njezine prakse, no neizostavan dio koji veoma pomaže u činjenju konačnih i vidljivih rezultata zasigurno je predanost i kvalitetna suradnja s kolegama, roditeljima i djecom. Riječ je o čimbenicima i faktorima bez kojih nema ni aktivnosti, a ni same refleksije.

Svakodnevnim prakticiranjem refleksivne prakse odgojitelj s većom lakoćom ostvaruje svoje zamisli, uspješnije obavlja zadatke i izazove s kojima se suoči. Bez stresa i nespremnosti može obaviti bilo koji zadatak koji se pred njega stavi u čemu je vidljiva velika prednost koju refleksivni praktičari imaju; posjeduju spremnost i slobodu. Na taj način potiču svoje kolege, koji se još nisu ohrabрили na ovakav tip funkcioniranja i rada, da se upuste i osjete moć refleksije u vlastitoj praksi, a zatim i sve prednosti koje ona sa sobom donosi.

LITERATURA

- Anić, Š. Klaić, N. i Domović, T. (2002). *Rječnik stranih riječi*. Zagreb: SANI-PLUS.
- Ashiabi, G. S. (2007). Play in the preschool classroom: Its socioemotional significance and the teacher's role in play. *Early Childhood Education Journal*, 35(2), 199-207.
- Bećirović-Karabegović, J. (2018). *Samoevalucija odgajatelja kao značajan faktor profesionalnog razvoja*. Filozofski fakultet Univerziteta u Sarajevu.
- Bilač, S. (2015). Refleksivna praksa i kvaliteta nastave. *Napredak* 156 (4), 447-460.
- Bilač, S. (2016). *Utjecaj refleksivne prakse na samoprocjenu ponašanja i zadovoljstvo poslom učitelja u upravljanju razredom i disciplinom* (Doktorska disertacija). Učiteljski fakultet, Zagreb: Sveučilište u Zagrebu.
- Bilač, S. i Miljković, D. (2017). Model refleksivne prakse–učinkovit način stručnoga usavršavanja u području upravljanja razredom. *Acta Iadertina*, 14(2), 53-72.
- Brčić Kuljiš, M. *Od refleksivnog mišljenja do radne filozofije u kontekstu obrazovanja odraslih*. Filozofski fakultet, Sveučilište u Splitu. Dostupno na: <https://epale.ec.europa.eu/>, pristupljeno: 3. 11. 2022.
- Brookfield, S. D. (1995). *Becoming a critically reflective teacher*. San Francisco: JosseyBass Publishers.
- Ćurko, B. (2017). *Kritičko mišljenje*. Zagreb: Hrvatsko filozofsko društvo.
- Dewey, J. (1997). *How we think*. Drugo izdanje, Lexington, Massachusetts: D.C Heath and Company.
- Dewey, J. (1997). *How we think*. Courier Corporation.
- Fatović, M. (2016). Profesija i profesionalni razvoj odgojitelja. *Školski vjesnik: časopis za pedagoškijsku teoriju i praksu*, 65(4), 623-638. Dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/178260>, pristupljeno: 15. 5. 2022.
- Jurić, S. (2020). *Refleksivna praksa*. Izborni kolegij, prezentacije, akademska godina 2019./2020. Zagreb: Učiteljski fakultet, Sveučilište u Zagrebu.
- Klarin, M. (2017). *Psihologija dječje igre*. Zadar: Sveučilište u Zadru.

- Kunstek, M. (2009). *Od refleksivne do teorijske prakse u vrtiću*. *Curriculums of Early and Compulsory Education*, 211, 222.
- Radulović, L. R. (2007). Istraživanje i razvijanje obrazovanja nastavnika za refleksivnu praksu. Kritički prikaz jednog istraživanja kao građenja obrazovnog programa. *Pedagogija*, 62(4), 597-609.
- Radulović, L. R. (2011). *Obrazovanje nastavnika za refleksivnu praksu*.
- *Refleksivna praksa*. Dostupno na: <https://www.korakpokorak.hr/vrtici-refleksivna-praksa>, pristupljeno: 24. 9. 2022.
- Schön, D. A. (1983). *There flective practitioner: How professionals think in action*. Vol. 5126, Basic books.
- Slunjski, E. (2003). *Devet lica jednog odgajatelja/roditelja*. Zagreb: Mali professor.
- Stevanović, M. (2003). *Predškolska pedagogija*. Rijeka: Andromeda.
- Šagud, M. (2002). *Odgajatelj u dječjoj igri*. Zagreb: Školske novine.
- Šagud, M. (2005). *Obrazovanje odgajatelja kao refleksivnog praktičara*. Zagreb.
- Šagud, M. (2006). *Odgajatelj kao refleksivni praktičar*. Petrinja: Visoka učiteljska škola u Petrinji.
- Šagud, M. (2011). Inicijalno obrazovanje odgajatelja i profesionalni razvoj. *Pedagogijska istraživanja*, 8(2), 259-267. Dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/116669>, pristupljeno: 18. 8. 2022.
- Tankersley, D., Brajković, S., Handžar, S., Rimkiene, R., Sabaliauskiene, R., Trikić, Z., Vonta, T. (2012). *Teorija u praksi: priručnik za profesionalni razvoj odgajatelja*. Zagreb: Pučko otvoreno učilište Korak po korak.
- Tankersley, D., Brajković, S. i Handžar, S. (2012). *Koraci prema kvalitetnoj praksi, priručnik za profesionalni razvoj odgojitelja*. Zagreb: Pučko otvoreno učilište Korak po korak.

- Vizek Vidović, V. (2011). *Učitelji i njihovi mentori*. Zagreb: Institut za društvena istraživanja u Zagrebu.
- Vujičić L., Tatalović-Vorkapić S. i Boneta Ž. (2012). *Istraživanje odgojno-obrazovne prakse: dominantna strategija*. Rijeka: Učiteljski fakultet Sveučilišta u Rijeci.

PRILOZI I DODACI

Tablica br. 1: Metodološka struktura rada refleksivne prakse

Tablica br. 2: Modeli refleksivne prakse

IZJAVA O IZVORNOSTI ZAVRŠNOG RADA

Izjavljujem da je moj završni rad izvorni rezultat mojeg rada te da se u izradi istog nisam koristila drugim izvorima osim onih koji su u njemu navedeni.

(Vlastoručni potpis)